

Euroopa testament naljaga pooleks

Kristjan Haljak. Elektra Domina. Tartu: Kaksikhammas, 2023. 92 lk.

Kõigepealt sulgeb autor lugeja oma raamatust välja. Võtab tähenduse luku august võtme ja peidab selle Elektra Domina tuppe. Lähme siis seda sealt otsima.

Selles luulekogus kistakse alasti aju ja keha. Paradoks – kõigepealt pannakse üks nina ees kinni ja siis hakatakse paljastama – ongi minu jaoks selle teose võrrandi lahendus. Lugeja näeb liiga palju, aga see pole kõik, lisaks pole osa nähtavast see, millena ta paistab – ning tõenäoliselt lahkenevad autori ja lugeja nägemused isegi pealtnäha kokkuleppele jõudes.

Õige lahendus Kristjan Haljaku seitsmendale luulekogule „Elektra Domina” oleks kaos, aga seda ei suuda ma sõnades väljendada, seega lähen vale lahenduse teed ja üritan olukorras, kus mind lugejana luulekogust välja visati, sirmi taha jäävat analüüsida.

Väljasuletule paistavad paljastused Elektra luuleilma virvendustena. Haljak vilgutab tähenduste virvarris poolvarjatud (seega erootiliste) mõttekildudega, ala- või ülateadvusest sündinud seostega.

Umberto Eco järgi pole miski suletud tekstist avatum: „Ainult et tema avamine on välise initsiatiivi tagajärg, üks viis ise teksti ära kasutada, mitte lasta end sellel mahedasti kasutada lasta.”¹ Selles mängus seab Haljak lugejale ohtralt lõkse ja peibutisi. Teos kubiseb tsitaatidest ja vihje-

test, millest paljud ei vii kuhugi ehk viivad luuletusse endasse. Haljak muudab oma loomingu eneseküllaseks ja selles peitub oht: lugeja ei märka lõkse ning arvab end kõigest aru saavat või mõtleb üle.

„Elektra Domina” luulesse suunatud pilu on *camera obscura*, pisike ava, mille kaudu kujutised hakkavad teistsugust elu elama, kui need elaks ilma piluta. „Elektra Domina” asuv luule ei ole see, millena ta paistab. Näha on ridu, sõnu, tähti, aga luule olemus on peidus. Luuletaja on loonud mahukama luulekogu, kui kaante vahelt paistab, ja sellesse konstruktsiooni kuulub ka lugeja. Eco järgi konstrueerib just avatud tekstide autor teose mõjuvälja kuuluva lugeja.

Kui lugeja ei saa tekstist aru, siis ta ei mahu mudelisse ja tulemuseks on abrakadabra, või siis mõtleb lugeja: olen postmodernist ja võin tõlgendada, nagu tahan.

Jätsin kõrvale kaoseteooria ja läksin kosmose teed. Kreeka kosmogoonia tähendab *kháos* päratut tühjust, millest tekkis kosmos ehk universum ehk asjade kord ja mõõt. Tühjus võimaldab kõike, see on vabadus ja uue loomise alge. Ma ei suuda määrata luulekogus avanevat kaost, aga tunnen lugejana selle üüratut potentsiaali. Tekkinud kosmos on süsteem, mis tahab end „Elektra Domina” näidata kaosena – kaos on siinkohal juba kaasaegsemas tähenduses, aga ikkagi on see koht, kuhu asjad võivad kaduda nagu põhjatusse hundi kurku.

Mingis maailmas, näiteks luuletaja peas, moodustavad „Elektra Domina” luuletused korraliku seotud narratiivi. Need ise asuvad aga keset kaost, nagu kosmiline kord lähtub stiihiast, ja Suure Vankri tunneb ära tähtede paigutuse järgi, kuigi peamiselt koosneb tähtkuju pilkasest

¹ U. Eco, Lector in fabula. (Culture 2000.) Tlk Ü. Ploom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 65.

pimedusest, tühjast ruumist ja läbiuuri-
mata alast – aga tähed tuntakse ära.

„Elektra Domina” narratiivid on üüratud, hõlmavad tervet maailma koos ajalooga. Vaja on tehet: valida välja mõni sõna kõigist võimalikest. Paberil on näha vabavärsilistes, ent rangetes, teose esimeses osas „Prima Materia” (‘algaine’) ka pikka-
des ridades nelikvärse. Teise osa „Massa Confusa” (‘segadust tekitav mass’) värsiread on lühikesed. Võib sukelduda filosoofiasse või alkeemiasse või jõuda Jungini, kuid tähendus jääb samaks: algainest tekkis segadus. Ehk siis: ilus algatus, aga välja tuli nagu ikka, nii võib öelda kõigi maailma asjade kohta *anno Domini* 2024, mil üks sõda on kohutavam kui teine, võimul on kuritarvitajad või heausklikud ja mass ei saa millestki aru ning seetõttu ujutatakse varsti üle, adjöö!

Seega tähistavad pealtnäha korralikud luulereda fragmente sellest, mida luuletajal oleks maailma kohta öelda. Ta ei vaevu kirjutama tüütut maailma parandavat kolumni, kus mõtted oleks korralikult reas, vaid ta võtab ühtaegu appi üla- ja alateadvuse ning loob kunsti, mis on elust üle ja jääb ise elule alla.

Tüüpiline dekadendi mõtlemine. Haljak teeb kosmilisest korrast, Suurest Vankrist, hoolega valitud sõnade kaudu kaose, kuhu lugeja piilub „Elektra Domina” akna kaudu ja tal hakkab kõhe. Järgmise tehtena jõuab lugeja kaosest uuesti, teist korda, kosmosesse. Sest kunst, ka kaootiline, on kord, ideaaluniversum, mida tavamaailmas ei kohta. Näide elust endast: käpardid lõhuvad Tallinnas puuladva ära, et reklaamplakat oleks nähtaval. See sümboliseerib kõike, mis praegu argielu korralduses valesti.

Niisiis, katked ja segipaiskumised, mille on luuletaja pealtnäha hooletult, tegelikult aga lihtsalt argiloogikast erineval viisil ja ilmselt ülima hoolega (siia alla käib ka ilmne paigutine spontaansus) luulekogu

aluseks olevast algainest välja noppinud, moodustavadki selle koha, kus maailma asjad on õigesti. „aga elektra rinnad argielu kümne tuhande aastases jääs ei raue / elektra sääred ei vaju elektra ruunad reisi ringutavad poisid puusi” („Elada võib ka lauldes elada võib ka vaikides”, lk 48). Kui kellegi jaoks on see tekst sürrealistlik, siis minu meelet selge nagu allikas. Sürrealistlik tundub hoopis juhuslikust kohast avatud päevauudis „suurel määral prognoositust enamgi oleme täheldanud drastilist investeerimisjulguse kasvu kinnisvaravaldkonnas”. „Ruunad reisi, poisid puusi” on mõistlikum jutt.

Jutt võib olla mõistlik, aga mitte staatiline. Talupojatarkus oleks kannad maas, känd maast välja, kartul maha: maine värk. Luuletajal on teine tarkus, ebamaine. Luuletaja võib maast ja ilmast võõranduda, keegi ei keela. Nii haarab ta lugeja kaasa dekadentlikku keerisesse, mille solgjoos tuhisedes liigutakse palavikuliste luulerütmide saatel kanalisatsioonitorru koos vana hea Euroopa kultuuri, bürokraatia ja majandusega. Ja madala iibe ja kõrge rändega. „vana režiimi / orgastilise sisu / valeniidiotsi / lõhkuda on kerge // katastroofi / aimus on tugev / näitab iseloomu kehva plastikat / vana režiim nagu elektra rindu” (lk 90). Kas kõik on läbi? Ei. Tsiteeritud luuletuse pealkiri „Et neil pole üldse piinlik on minu meelet kõige seksikam” annab tunnetuse kätte: kaosega manipuleerides, hukus sumbates ja kosmosesse pürgides kujunevad välja väiksed, aga see-eest öelad rõõmud: võib tunda lõbu allakäigust, nukker pillerkaar kuristikus serval on iga dekadendi unistus ja eufooria allikas. Kuristikus serval seismine paneb mahlad liikuma, kunst võrsub roisust ja mädast. „Elektra Domina” on tulvil seksi, alko- ja narkojoovet ning vaimustust olemise perversusest, muusikaviiteid avangardsetele ja *underground* artistidele ja albumitele. Pidu käib, sageli ei teata, mis puhul. „kuidas /

kutsuti / elektra / alla // kuidas / nautida / ekstreemses / valus” („Ma ei kiirusta ja mul ei olegi kuhugi kiirustada”, lk 80).

Luuletused on surutud nelikväärsidesse, kus heakõlad tekivad vahel juhuslikult või rea sees peamiselt korduste ja algriimide kaudu. Erineva silpide arvu juures saab määravaks näiline visuaalne kord, mis sunnib luuletused vägivaldsesse, industriaalsesse rütmi – see hakkab lugeja peas eriti kummituslikult kumisema esimeses osas „Prima Materia”, kus read on pikad ja raiuvad. Peaasi, et *the beat goes on!*, kuni biit luuletuste lõpus voolab kloaaki, read hõrenevad, koosnedes ühest või paarist sõnast, mis on taandega põhilisest rännimisest ja räppimisest eemale tõstetud. Võib ka nii võtta, et looja laob stroofe, kuni heidab meelt (või jõuab selgusele töö mõttetuse osas) ja luuletuse vundamenti ehk viimased read ehitab kanajalgele ning luuletus variseb lugeja peas lõpuks kokku. Vaatan lehekülgedele: luuletus püsib oma kohal. Lugeja peas on toimunud muutus, ta on tõstetud autoriga samale tasemele: ka tema teab nüüd rohkem, kui on tekstist näha, luuletus laguneb koos maailmaga. Tekst on korruga suletud ja avatud, kuidas teisiti saakski? Uks saab olla kinni ja lukus, minu meelest tekst saab olla ainult poikvel. Uksest saab ka üksi sisse, kui on võti, tekst eeldab autori ja lugeja koostööd, millel on erinevaid kokkuleppeid ja rohkem isegi arusaamatusi, aga arusaamatused on ka okei.

Kes on Elektra Domina? Juba Haljaku eelmisest luulekogust „Warszawa Centralna” (2021) tuntud naisarhetüüp tuleb omanimelise kogu esimese osa saate-luuletuses mängu ekvivalendina „sajale naisele koopas”, keda nägi Väike Valge Hunt. Haljak (või lugeja) läheb kaugemale Sophoklese ja Euripidese tragöödiate peatgelannast Elektrast, segab Euroopa tüvilugusid, võtab appi Rooma loomismüüdi, kus hunt lapsendas kaksikud Romulus

ja Remuse, kelle ema oli Vesta neitsi. Üks tootemlooma perre sattunud inimkutsikas jõudis Vesta neitsite riitusele ja nägi neis vaid üht emakuju, kes sümboliseerib moodsa Euroopa kultuuri frivoolset algust. Luuletaja võib emakuju nimetada ka Elektraks, kel kreeka mütoloogias oli emaga konkureerimise psühhooseksuaalne kompleks. Rooma mütoloogias tähendas Vesta neitsite tule kustumine seda, et Rooma pole enam kaitstud. Kreeka mütoloogias olid Elektra isal kuningas Agamemnonil Trooja sõjast naastes samuti kaasas kaksikutest pojad, kelle oli sünnitanud talle sõjasaagiks vallutatud Trooja printsess Cassandra. Kreeka mütoloogias viitab hunt valetamisele: Aisopose poiss lollitas külaelanikke hundijutuga, kuni teda enam ei usutud, kui päriselt hunt tuligi. Nii ei usu Haljaku eessõnaluuletuses „teised” Väikest Valget Hunti, kes räägib sajast naisest koopas. Vesta neitsite seksuaalpartnerid peksti avastamise korral surnuks. Järelikult on Väikele Valgele Hundile kasulik, kui tema lugu sajast naisest ei usuta ning loost jääb alles vaid hing: „„Aga viis naist küll oli!” vaidleb Väike Valge Hunt. / „Ei tea, kas oli viitki. Vähenda ikka veel!” / „Üks naine võis kindlasti olla,” ütleb Väike Valge Hunt. / „Ehk ei olnud ühtki naist.” / „Ega ma päris kindlasti tea ka, kas seal naisi oli või ei, aga seda ma küll kuulsin, / kuidas domina Elektra hingas.”” (Lk 6)

Kuna Väike Valge Hunt jääb ellu, saab luulekogu alata. Kui „teised” oleks teda uskunud, oleks ta tapetud ja me poleks kuulnud lugu domina Elektrast, mis lisaks kreeka ja rooma lugudele põimib sumeri ja soome-ugri müüte, moodsat Euroopa kõrg- ja popkultuuri ja ohtralt kosmoprahti. Teos on märksõnadest ja vihjeist laetud, paljud neist eksitavad meelega, eksin ka mina siin arutledes. Lood algavad ega lõpe, või lõpevad, aga pole alanudki, fragmentaarne kude jätab mulje, et luulehäääl tahab väljendada korruga kõike, mis võib

peast läbi põigata kolmekümnendatesse jõudnud eksnoorel, tundlikul Euroopa hingel, kellest saab varsti järjekordne ülelaetud süükoormaga keskealine valge mees, see kõige kurja juur. Seega poiss, keda ei usutud ja kel võis olla Oidipuse kompleks ilma Oidipuseta, näeb ette enda (Elektra ehk Euroopa) tulevikku ning nähtav kataklüsmiline ja moraalselt kahepalgeline düstopia ajab ta hulluks. Poiss üritab sellest jutustada, aga lugeja ei usu teda, sest ta (või Elektra/Euroopa) on enne juba liiga palju jama ajanud. Poiss ei saa ise ka kõigest aru, sellest siis hakitud seosed ja kontekstist välja rebitud märksõnad juut-disaineritest, literaat-ühiskonna-kriitikutest, amfetamiinist, lõpututest üskadest, nokudest ja õlleklaasidest, ja järsku astub sisse Balthasar Russow, teisel pahvib rahulik muusa kanepit. „ta luges iga raamatut / iga ajalehte / kui oma elu kirjeldust / tal tuli aina rohkem mõtteid” („Te olite kapi seinast eemale nihutanud aga see pole tähtis”, lk 71). Kompleksides Euroopa kultuurihällidest võrsunud poiss, tõenäoliselt üks kaksikutest (aga kumb,

ei tea ta isegi), eksleb domineeriva euro-matriarhi kütkeis, ajus ja niuetes – eks ole sama hea autoripositsioon nagu iga teine.

Poiss, ürgema, autor. Selles kolmikus Haljak hekseldab. Kindel on: luulehäääl ei ole ise kivi mäetippu veeretanud, aga kivi veereb aina alla tema poole ja Sisyphose rolli sattununa peab ta (kui ta ikka on autor, vast pigem kõrvaltegelane oma loos) süllekukkunud koormat üha üles tagasi veeretama. Kus mujal see õnnestuks kui luulekeeles, mis on absurdne, kuna selles ei kehti samad reeglid mis ülereeglistatud „päris” elus, mis koosneb a) kokkulepetest ja b) tülidest selle üle, et teine pool ei täida kokkuleppeid. Enamasti vähemalt üks pool ei saa seejuures kokkuleppest aru. Kas me leppisime praegu luules kokku?

Mille üle?

„Choose life,” ütleb filmi „Train-spotting” tunnuslugu.² „Choose art,” ütleb Haljak.

VALNER VALME

² Trainspotting, 1996. Režissöör D. Boyle.